

σημειώνει ο Πέρι, βρίσκονται στίς διαλέκτους, ενώ αρκετοί έντοπίζονται στήν κοινή Ιταλική. Άν σέ αυτούς προστεθούν πολυάριθμοι έπιστημονικοί νεολογισμοί που έχουν παραχθεϊ με βάση τήν αρχαία έλληνική μπορεί κανείς νά πει ότι «ό κάθε Ιταλός γνωρίζει άνεπιγνώστως 7.000 περίπου έλληνικές λέξεις, οί όποιες διπλασιάζονται άν προστεθούν οί παράγωγες και οί συγγενικές και έπαναδιπλασιάζονται, άν υπολογιστούν οί λέξεις τών διαλέκτων και τής κοινής έλληνικής που έπαψαν νά χρησιμοποιούνται κατά τήν διάρκεια του 20^{ου} αιώνα».

Δέν γνωρίζω πόσες ακριβώς έλληνικές λέξεις περιέχει ή Ιταλική ούτε πόσες είχαν ήδη εισαχθεϊ στήν Λατινική από τόν 7^ο π. Χ. αιώνα έως τόν 7^ο μ. Χ., όταν αυτή πέθανε, όπως λέει ο Πέρι και πόσες εισήχθησαν από τότε έως σήμερα.

Γνωρίζω όμως ότι στήν Άγγλική υπάρχουν περισσότερες από 100.000 έλληνικές λέξεις όπως

καταγράφονται στο μεγάλο και μνημειώδες Λεξικό του Άρη Κωνσταντινίδη.

Τελειώνοντας όμως θέλω νά σημειώσω, ότι αυτό που έχει σημασία δέν είναι ο ακριβής αριθμός τών έλληνικών λέξεων σέ μία ξένη γλώσσα, αλλά τò γεγονός, ότι ή ύπαρξή τους μπορεί νά διευκολύνει και ψυχολογικά και ουσιαστικά τήν διδασκαλία τής γλώσσας μας.

Ψυχολογικά μèn γιατί ή άναγνώρισή τους πείθει τούς ξένους για τò ότι ή έλληνική δέν είναι και τόσο ξένη για τόν κάθε ένα τους, ουσιαστικά δè γιατί ή ανακάλυψή τους σέ ένα παλιό σεντούκι άποτελει ένα θησαυρό, ο οποίος πλουτίζει τόν κάθε ένα ξένο μαθητή τής έλληνικής με αρκετές χιλιάδες έλληνικές λέξεις γνωστές ήδη σέ αυτόν.

* Ο κ. Κ. Καρκαγιάνης είναι Πρόεδρος του Έλληνοβρετανικού Κολλεγίου και του Όργανισμού για τήν Διάδοση τής Έλληνικής Γλώσσας.

Οι έλληνικές λέξεις στήν ισπανική γλώσσα. Μία μακρά ιστορία

τής κ. Alicia Morales Ortiz*

Εισαγωγή

Η γλώσσα μας άναπτύχθηκε από τήν δημόδη λατινική και κατά τήν διάρκεια τής ιστορίας της πλούτισε, όπως όλες οί γλώσσες, με τις συνεισφορές άλλων γλωσσών. Η ισπανική γλώσσα δημιουργήθηκε στήν μεσαιωνική Castilla, με έπιρροές τής βασιλικής και τής κελτιβερικής. Τα παλαιότερα ισπανικά

κείμενα είναι οί Cartularios de Valpuesta (10^ο αιώνα) και οί Glosas Emilianenses (τέλος του 10^{ου} αιώνα ή αρχές του 11^{ου} αιώνα). Η ισπανική γλώσσα εκτείνεται στήν χερσόνησο με τήν Reconquistan (ή διαδικασία κατά τήν όποία οί χριστιανοί άποβάλλουν τούς μουσουλμάνους και κατακτούν τήν ίβηρική χερσόνησο). Το 1492 ο Antonio de Nebrija εκδίδει

τήν Grammatica του, τήν πρώτη γραμματική τῆς ἰσπανικῆς καί ἐπίσης ἡ πρώτη μιᾶς νεολατινικῆς γλώσσας στήν Εὐρώπη. Μὲ τὴν κατάκτηση καί ἀποικισμό τῆς Ἀμερικῆς, ἡ ἰσπανικὴ γλῶσσα μεταφέρθηκε στήν Νότια Ἀμερικὴ.

Τὸ βασικὸ ἰσπανικὸ λεξιλόγιο εἶναι λατινικῆς προέλευσης. Ὑπάρχουν ὅμως λέξεις ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὶς προ-ρωμαϊκῆς γλῶσσες (κελτιβερικὴ καί βασικὴ), ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ, ἀπὸ τὴν γλῶσσα τῶν visigodos (γερμανισμοὶ ἢ λέξεις ποὺ πέρασαν στὰ ἰσπανικὰ τὸν 5^ο αἰώνα, μὲ τὴν εἰσβολὴ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ), ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ (κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἀραβικῆς κατάκτησης), ἀπὸ ἄλλες δυτικῆς εὐρωπαϊκῆς γλῶσσες καί ἀπὸ τὶς ντόπιες γλῶσσες τῆς Νοτίας Ἀμερικῆς (μετὰ τὴν κατάκτηση Ἀμερικῆς τὸ 1492).

Γλῶσσες ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχεται τὸ ἰσπανικὸ λεξιλόγιο:

1. Λατινικὴ (70-80%)
2. Ἑλληνικὴ
3. Ἀραβικὴ
4. Ἑβραϊκὴ
5. Δυτικῆς Γλῶσσες: γαλλικὴ, ἰταλικὴ, ἀγγλικὴ
6. Ντόπιες Γλῶσσες τῆς Ν. Ἀμερικῆς

Τὸ φαινόμενο τοῦ λεξικολογικοῦ δανεισμοῦ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πρὸς ἄλλες γλῶσσες εἶναι ἤδη πολὺ γνωστό. Σχετικὰ μὲ αὐτό, ὁ καθηγητὴς Ροδρίγθεζ Ἀδράδος μιλάει γιὰ τὴν κρυφοελληνικὴ, γιὰ νὰ ἐξηγήσει πῶς ἡ ἑλληνικὴ γλωσσικὴ καί λεξικολογικὴ ἐπιρροὴ συνεχίζει νὰ εἶναι ζωντανὴ στὶς σύγχρονες

γλῶσσες, ἀποτελώντας τὴν βάση ἑνὸς διεθνοῦς λεξιλογίου κοινοῦ σὲ ὅλες. Ἔτσι, mutatis mutandis, κατὰ κάποιον τρόπο ἰσχύει ἀκόμα ὁ περίφημος στίχος τοῦ λατίνου ποιητῆ Horatius Graecia capta ferum victorem cepit (Epist. II 1, 156).

Σὲ γενικῆς γραμμῆς, ἡ ἐπίδραση τῆς Ἑλληνικῆς Γλῶσσας στήν ἰσπανικὴ παρουσιάζεται κυρίως στοὺς παρακάτω τομεῖς:

- Λεξικολογικὰ δάνεια, δηλαδὴ ἑλληνικῆς λέξεις ποὺ πέρασαν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα στήν ἰσπανικὴ κατὰ τὶς πρῶτες φάσεις τῆς ἱστορίας της, συνήθως μὲ φωνητικῆς καί μορφολογικῆς προσαρμογῆς.
- Προθήματα, ἐπιθήματα καί ἄλλα μορφολογικὰ στοιχεῖα ἑλληνικῆς προέλευσης.
- Μεταφραστικὰ δάνεια.
- Νεολογισμοί.

Ὅσον ἀφορᾷ στὰ Λεξικολογικὰ Δάνεια

Ἐνα σημαντικό μέρος τοῦ λεξιλογίου τῆς ἰσπανικῆς γλῶσσας εἶναι προῖόν δανεισμοῦ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ. Τὸ πιὸ πλῆρες λεξικὸ ποὺ ἔχουμε μέχρι στιγμῆς, μὲ τίτλο «Raices griegas del lexico castellano, medico y científico» τοῦ Quintana Cabanas περιέχει πάνω ἀπὸ 28.000 ἑλληνικῆς λέξεις. Ὅπως καί στὶς ἄλλες γλῶσσες τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο στὰ ἰσπανικὰ ἀνήκει ἰδιαίτερα στήν λόγια καί ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες:

Πολιτικὴ

politica, democracia, aristocracia, monarquia, anarquia, despotismo, hegemonia, tirania, demagogia...

Γραμματική, Λογοτεχνία, Φιλολογία

frase, semantica, sintaxis, gramatica, semiotica, paragrafo, alfabeto, silaba, dialecto, lexico, etimologia, sinonimo, fonetica, fonologia,

Τέχνες

teatro, dialogo, retorica, historia, poesia, tragedia, comedia, drama, episodio, escena, orquesta, musica, melodia, museo, armonia, ritmo...

Ἐκπαίδευση, Παιδεία

gimnasio, academia, liceo, atletismo, escuela

Φιλοσοφία

teoria, idea, estetica, analogia, etica, metodo, logica, sistema, problema, criterio, categoria, escepticismo, tema, tesis, hipotesis, analisis, sintesis

Τεχνολογία

tecnica, maquina, electronica, aeroplano, helicoptero, telefono, telescopio

Θεολογία, Ἐκκλησία

catedral, basilica, iglesia, catolico, jerarquia, sinodo, obispo, diocesis, salmo, himno, angel apostol, monje, monasterio, liturgia, evangelio, clerigo, eucaristia, parroquia demonio

Ἐπιστήμες

matematicas, biologia, fisica, quimica, economia, cosmologia, antropologia, botanica, aritmitica, psicologia, geografia, historia, astronomia, fisiologia

Ὅσον ἀφορᾷ στὰ Μορφολογικὰ στοιχεῖα

Ὅπως εἶπα, ἡ ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς δὲν περιορίζεται στὸν δανεισμὸ λέξεων. Εἶναι ἐπίσης φανερὴ στὰ προθήματα, ἐπιθήματα καὶ ἄλλα μορφολογικὰ στοιχεῖα

ἑλληνικῆς προέλευσης. Καὶ σὲ αὐτὸ τὸν τομέα ὁ δανεισμὸς -πρῶτα μέσω τῆς λατινικῆς, ὕστερα μέσω ἄλλων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν - ἀποτελεῖ θεμελιώδη μηχανισμό γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς ἰσπανικῆς μετὰ παράγωγες καὶ σύνθετες λέξεις. **Παρατίθενται μερικὰ παραδείγματα:**

1. Ἑλληνικὰ προθήματα (προθέσεις, ἀριθμοί, ἀντωνυμίες)

a/an- : anonimo, afonico

ana-: anatomia, analogia

ano-: anoopsia, anobio

anfi-: anfiteatro, anfibio

anti-: antidoto

apo-: apostol, apofisis

cata-: catarata, catacumba

di/dia-: diagonal, dialogo

dis-: disnea, dislexia

en-: encefalo, entropia

end(o)-: endogamia, endocrino

epi-: epiteto, epitafio

eu-: eucaristia, eufemismo, eufonia

eso-: esoterico

exo-: exogeno, exorcismo, exotico

ex-: exodo

hemi-: hemiciclo, hemisferio

met(a)-: metafora, metodo, metastasis

para-: parabola, parafrasis, parodia

pali-: palimsesto

peri-: pericardio, perimetro

pro-: profeta, protesis, prologo

pros-: prosopopeya, prosopografia

sin-: simbiosis, silogismo, sincopa

tele-: telefono, television

hiper-: hiperbaton, hipertrofia

hipo-: hipogeo, hipotermia

Ἀριθμοί

Δέκα: decada, decalitro, decameron, decasilabo

Δίς: dilema, diploma, diptico, diptongo

Δώδεκα: dodecasilabo, dodecagono

Ἑκατόν: hecatombe, hectarea,

hectolitro

Ἐνδεκα: endecasilabo

Ἐννέα: eneagono, eneasilabo

Ἑξ: hexaedro, hexagono, hexametro

Ἑπτὰ: heptasilabo

Μύριοι: miriada

Ὀκτώ: octaedro, octogono, octosilabo

Πέντε: pentagono, pentagrama, pentateuco, pentasilabo

Πρῶτος: protagonista, protomartir

Τέταρτος: tatarabuelo

Τέτταρες: tetraedro, tetralogia, tetrasilabo

Τρεῖς: triada, triarquia, triclinio, trilogia, trisuiabo

Χίλιοι: kilogramo, kilometro

Ἀντωνυμίες

ἀλλήλων: paralelo, paralelismo

ἄλλος: alegoria, alopatia

αὐτός: autarquia, autocrata, autoctono, autonomo, autopsia, autodidacto

ἕτερος: heteroclitro, heterodoxo, heterogeneo

2. Ἑλληνικά ἐπιθήματα

-ico, ica: aritmetica, genetica, fonetica, estetica, etica

-ismo: monoteismo, antropomorfismo, ateismo, cristianismo, panteismo...

-ista: oculista, optimista, alpinista

-itis: cistitis, flebitis, laringitis, hepatis, nefritis, otitis

-ma: melanoma, glaucoma, mioma, sarcoma

-sis: aferesis, cirrosis, escoliosis, psychosis, necrosis

-terio: baptisterio, cementerio, misterio

3. Ἑλληνικές λέξεις σάν προθήματα (ψευδοπροθήματα)

aero (ἀήρ): aerodromo, aeronauta, aeroplano, aeropuerto...

auto (αὐτός): automovil, autodidacta, autocracia, autobiografia...

crono (χρόνος): cronologia, cronometro, cronografo...

hidro (ὑδωρ): hidrografico, hidrofobia

hipno (ὑπνος): hipnosis, hipnotico

homo (ὁμοιος) homogeneo, homosexual

iso (ἴσος): isotopo, isosceles, isobara

mega (μέγας) megalomano

micro (μικρός): microscopio, microbio, microcosmo..

mnemo ( ) mnemotecnico

necro (νεκρός) necropolis, necromancia

oligo (ὀλίγος) oligofrenico

poli (πολύς) policromia,

tele (τηλε-) television, telekinesia

zoo (ζῶον) zoologico, zoologia

4. Ἑλληνικές λέξεις σάν ἐπιθήματα (ψευδοεπιθήματα)

algia (ἄλγος) cefalalgia

arquia (ἀρχή) oligarquia

cracia (κράτος) democracia

fago (φαγή) antropofago

filia (φίλος) germanofilia

fobia (φοβία) agorafobia

polis (γένος) acropolis

tecnia (τέχνη) pirotecnia

Μεταφραστικά δάνεια

Ἄλλὰ ὁ πλοῦτος τῆς ἑλληνικῆς δὲν ἔχει δώσει στίς γλώσσες μας μόνο λέξεις, προθήματα καὶ ἐπιθήματα. Πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἐπίσης τὰ μεταφραστικά δάνεια, ποὺ συναντᾶμε κυρίως στὸ λεξιλόγιο τῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας, τῆς γραμματικῆς, τῆς γλωσσολογίας καὶ τῆς ρητορικῆς. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα δημιούργησε νέες λέξεις μεταφράζοντας ὑπαρκτὲς ἑλληνικὲς λέξεις, καὶ μετὰ αὐτὲς πέρασαν στὴν ἰσπανικὴ. Σὲ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ἀνήκουν λέξεις ὅπως Σύμ-φωνο < lat. con-sonans < esp. consonante

Προς-ώδία < lat. ac-centus < esp. acento
Συ-ζυγ-ία < lat. con-juga-tio < esp. conjugacion
Υπο-τακτική < lat. sub-junctivus < subjuntivo
Σύνδεσμος < lat. con-junctio < esp. conjuncion
Συν-είδηση < lat. con-scientia < esp. conciencia

Τελικά, ὅσον ἀφορᾶ στοὺς Νεολογισμούς

Κατὰ τὸν 18^ο αἰῶνα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, εἰδικὰ τῆς Γαλλίας, ἀρχίζουν νὰ μπαίνουν στὴν ἰσπανικὴ γλῶσσα πολλοὶ νεολογισμοὶ ἑλληνικῆς προέλευσης. Λόγω τῆς μεγάλης ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης στὸν 19^ο καὶ 20^ο αἰῶνα δημιουργοῦνται καινούριες λέξεις γιὰ τὸν προσδιορισμὸ ἐφευρέσεων καὶ νέων φαινομένων, κυρίως στοὺς τομεῖς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνολογίας.

Στὸν σχηματισμὸ αὐτῶν τῶν νεολογισμῶν, ἡ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα, μαζὶ μὲ τὴν λατινικὴ, εἶναι ὁ πῖο πλούσιος γλωσσικὸς θησαυρός. Οἱ νεολογισμοὶ δημιουργοῦνται μὲ διάφορους τρόπους:

1. Μὲ ἑλληνικὲς λέξεις:

semaforo < σῆμα + φορῶ
helicoptero < ἕλιξ + πτερόν

2. Μὲ λατινικὲς λέξεις

herbivoro < herba + -vorus, (βλ. τὸ λατινικὸ ρῆμα vorare «τρώω»)

3. Μὲ μία λατινικὴ καὶ μία ἑλληνικὴ λέξη

automovil < ἑλλ.. αὐτός + λατ. moveo
boligrafo < λατ. bulla + ἑλλ. γράφω

4. Μὲ μία λατινικὴ ἢ ἑλληνικὴ λέξη καὶ μία λέξη ἀπὸ μία ρομανικὴ γλῶσσα

burocracia < Γαλλ. bureau + ἑλλ. κράτος

Γενικὰ εἶναι σύνθετες λέξεις, πρόσφατες, τεχνητὲς καὶ κοινὲς σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες ποὺ οἱ εἰδικοί ἔχουν ὀνομάσει neo-classical combinations ἢ europeisms (εὐρωπαϊσμοί) καὶ ἀποτελοῦν μία μέθοδο γιὰ τὴν δημιουργία καινούριων λέξεων ποὺ δὲν ταιριάζει μὲ τὴν γλωσσικὴ ἰδιοσυγκρασία τῆς λατινικῆς καὶ τῶν ρομανικῶν γλωσσῶν (σὲ σύγκριση, π.χ., μὲ τὰ ἑλληνικὰ ἢ μὲ τὰ γερμανικὰ).

Ἱστορικὴ πορεία

Ὅλες αὐτὲς οἱ λέξεις δανεισμένες ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα εἰσχώρησαν στὴν ἰσπανικὴ ἀπὸ διαφορετικὲς ὁδοὺς καὶ σὲ διαφορετικὲς ἐποχές. Οἱ περισσότερες, ὡς εἶναι γνωστό, δὲν πέρασαν κατευθείαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀλλὰ μὲ τὴν μεσολάβηση ἄλλης γλώσσας, κυρίως τῆς λατινικῆς.

Τέτοια μεσολάβηση εἶναι ὀρατὴ στὴν τελικὴ μορφή τῆς λέξης στὰ ἰσπανικά. Γιὰ νὰ μὴν μακρολογῶ μὲ μία λεπτομερειακὴ ἐξήγηση τῶν φωνητικῶν ἀλλαγῶν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων στὸ πέρασμά τους στὰ ἰσπανικά λόγω τῆς ἐπιρροῆς ἄλλης γλώσσας, θὰ ἀναφέρω ἓνα πολὺ ἀπλὸ καὶ καθαρὸ παράδειγμα. Μιλᾶω γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τονίζουμε οἱ ἰσπανοὶ τὶς

λόγιες λέξεις ελληνικής προέλευσης.

Είναι γνωστό ότι κατά τους κανόνες του λατινικού τονικού συστήματος και της λατινικής προσωδίας, αν η παραλήγουσα είναι βραχύχρονη, τότε η λέξη είναι προπαροξύτονη. Έτσι εμείς λέμε, π.χ., *fiologo* αντί *fiologo* όπως στα ελληνικά φυσιολόγος, γιατί στα λατινικά είναι *physiologus*. Για τους ίδιους λόγους λέμε *problema* για πρόβλημα, *programa* για πρόγραμμα, κτλ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα:

Πρώτον, την μεγάλη αύξηση του αριθμού προπαροξύτων λέξεων στα ισπανικά,

Δεύτερον, την σχεδόν πλήρη έλλειψη όξύτων λέξεων στο ισπανικό λεξιλόγιο ελληνικής καταγωγής (ή λατινική δεν έχει όξύτονες λέξεις), έχοντας υπόψη ότι η Έλληνική Γλώσσα έχει μεγάλο ποσοστό όξύτων λέξεων).

1. Μέσω της λατινικής:

Π. χ., είδωλον > λατ. *idolus* > ισπ. «*idolo*»

2. Μέσω της άραβικής

Π. χ., όρύζα > άραβ. *arruz* > ισπ. «*arroz*»

ζάχαρη > άραβ. *assçkkar* > ισπ. «*azucar*»

3. Μέσω της βυζαντινής ελληνικής:

Π.χ. γάλα > ισπ. «*galera*»

4. Μέσω της γαλλικής και άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών

Π.χ., κύκνος > γαλλ. *cisne* > ισπ. «*cisne*»

κέλευσμα > ιταλ. *ciusma* > ισπ. «*chusma*»

κοντούρα > βενε. *gondola* > ισπ. «*gondola*»

Μέσω της λατινικής

Οι περισσότερες ελληνικές λέξεις της ισπανικής γλώσσας είναι αυτές που πέρασαν στην λόγια λατινική γλώσσα στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Σε μεγάλο βαθμό, είναι λέξεις που ανήκουν στον τομέα της πνευματικής και καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Αυτά τα δάνεια προσαρμόστηκαν στο φωνητικό και μορφολογικό σύστημα της λατινικής, και έτσι πέρασαν μετά στα ισπανικά και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Ανήκουν στην κατηγορία του άθλητισμού (*athleta* > *atleta*, *palaestra* > *palestra*), της εκπαίδευσης (*paedagogus* > *pedagogo*, *schola* > *escuela*), της φιλοσοφίας και της σκέψης (*idea* > *idea*, *phantasia* > *fantasia*, *philosophia* > *filosofia*, *moussica* > *musica*, *poesis* > *poesia*, *mathematica* > *matematica*), της φιλολογίας (*tragoedia* > *tragedia*, *comoedia* > *comedia*, *scaena* > *escena*, *chorus* > *coro*, *rhythmus* > *ritmo*, *rhetor* > *retor*) κλπ.

Επίσης όμως συναντάμε λέξεις ελληνικές στην δημόδη λατινική γλώσσα, στους τομείς της καθημερινής ζωής: όνομα φυτών και ζώων (*origanum* > *origano*), σπίτι και έθιμα (*balneum* > *baóo*, *apotheca* > *bodega*), έγγραφα (*chorda* > *cuerda*), μουσικά όργανα (*cithara* > *guitarra*) κλπ.

Στην εισαγωγή ελληνικών λέξεων στα λατινικά (και από εκεί

σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες) ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο ὁ χριστιανισμός: τὸ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο τῆς ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο στρώμα ἑλληνικῶν λέξεων τῆς λατινικῆς: evangelium (> evangelio), angelus (> angel), apostolus (> apostol), diabolus (> diablo), ecclesia (> iglesia), basilica (> basilica), episcopus (> obispo), etc.

Μεσαίωνα: μέσω τῆς ἀραβικῆς

Μὲ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Ἀλ-Ἀνδαλούς, μετὰ τὶς ἀραβικὲς εἰσβολὲς τοῦ 711, ἓνας σημαντικὸς καὶ ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν λέξεων πέρασαν στὰ ἰσπανικὰ μέσω τῆς ἀραβικῆς γλώσσας, ὄχι μόνον τῆς γραπτῆς ἀλλὰ καὶ τῆς καθομιλουμένης, κατὰ κανόνα προσαρμοσμένες στὴν ἀραβικὴ φωνητικὴ.

Π. χ.. ὀρούζα > ἀραβ. arruz > ἰσπ. «arroz»

ζάχαρη > ἀραβ. assukkar > ἰσπ. «azucar»

Βυζάντιο

Ἡ τελευταία ομάδα ἀπὸ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ δάνεια εἶναι οἱ λέξεις ποὺ εἰσῆχθησαν στὴν ἰσπανικὴ μέσω τῆς βυζαντινῆς ἑλληνικῆς. Οἱ ἱστορικὲς συνθήκες τῶν ἐπαφῶν μεταξὺ τῆς ἰβηρικῆς χερσονήσου καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου εἶναι γνωστές: ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία στὴν ἀνατολικὴ Ἰσπανία κατὰ τὸν 6^ο καὶ τὸν 7^ο αἰῶνα, οἱ σταυροφορίες ἀπὸ τὸν 11^ο αἰῶνα καὶ ἡ παρουσία τῆς Corona de Aragon στὴν Ἑλλάδα. Λέξεις ὅπως Anis ἀπὸ ἄνισον

Carabela ἀπὸ κάραβος

Carestia ἀπὸ χαριστεία
Botica ἀπὸ ἀποθήκη
Catastro ἀπὸ κατάστιχον
Letania λιτανεία
Protocolo ἀπὸ πρωτόκολλον κτλ.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι πολὺ συχνὰ σὲ αὐτὲς τὶς βυζαντινὲς λέξεις εἶναι φανερὴ ἡ μεσολάβηση τῶν ἰταλικῶν. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τὰ μεγάλα ἰταλικά ἐμπορικὰ κέντρα εἶχαν δεσπόζουσα θέση στὸν μεσογειακὸ κόσμον. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δημιουργήθηκε μία ἐμπορικὴ lingua franca μὲ μεγάλη διάδοση στὴν Μεσόγειο. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ βασίστηκε κυρίως στὶς ἰταλικὲς διαλέκτους, μὲ ἑλληνικὸ λεξιλόγιο καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀραβικά, τὰ καταλανικά κτλ. Γιὰ αὐτὸ τὸν λόγο, πολλὲς λέξεις ἀναφέρονται στὴν θάλασσα καὶ στὸν ναυτικὸ τομέα ὅπως archipelago, gondola, galera, chusma κτλ.

Τελικὰ φτάνουμε στὸν 15^ο αἰῶνα καὶ στὸν Οὐμανισμό, μία ἐποχὴ στὴν ὁποία περνάει στὴν γλῶσσα μας ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν λόγιων λέξεων. Δὲν ἔχουμε πιά τοὺς λεγόμενους λαϊκοὺς δανεισμούς (δηλαδὴ λέξεις ποὺ περνοῦν μὲ τὸν προφορικὸ λόγο). Ἀπὸ τώρα ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴ γίνεται μόνον μέσω γραπτῶν κειμένων.

Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης, οἱ Ἑλληνεῖς λόγιοι φεύγουν σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη, φέροντας μαζί τους τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, ἐγκαθίστανται στὰ σημαντικότερα πολιτιστικὰ κέντρα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ ἐκεῖ διδάσκουν ἑλληνικά.

Τὸ καινούριο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἀρχαιότητος προωθεῖ τὸ διάβασμα καὶ τὴν μετάφραση τῶν ἀρχαίων κειμένων στὶς ἐθνικὲς γλῶσσες.

Στὴν περίπτωση τῆς Ἰσπανίας, ὅπως καὶ τῶν περισσότερων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, πρέπει νὰ τονίσουμε τὸν σημαντικὸ ρόλο ποὺ διαδραματίζουν οἱ μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων στὴν εἰσαγωγή τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν λόγιων λέξεων στὰ καστιλιάνικα. Πράγματι, ἡ μαζικὴ εἰσροὴ ἐλληνικῶν ὄρων ἐμφανίζεται ὅταν ἡ Ἀναγέννηση ξαναβρῆκε τὸν ἀρχαῖο κόσμο καὶ οἱ οὐμανιστὲς προσπαθοῦν νὰ μεταφράσουν ἐλληνικὰ ἔργα.

Ἡ διαδικασία, ὅπως εἶναι γνωστό, πραγματοποιεῖται σὲ δύο στάδια:

Πρῶτον, τὰ ἐλληνικὰ ἔργα μεταφράζονται στὰ Λατινικά, ἰδίως στὴν Ἰταλία, τὴν Ὁλλανδία καὶ τὴν Γαλλία.

Δεύτερον, συνήθως μὲ τὴν βοήθεια αὐτῶν τῶν Λατινικῶν μεταφράσεων, δημιουργεῖται ἡ ἐκδοχὴ πρὸς τὶς ἐθνικὲς γλῶσσες, ποὺ ἦταν ἐκείνη τὴν στιγμὴ σὲ φάση σύστασης καὶ ὠρίμανσης.

Στὴν Ἰσπανία, ἡ διαδικασία ἀναπτύχθηκε κυρίως κατὰ τὴν διάρκεια τῶν XV (15^{ου}) καὶ XVI (16^{ου} αἰῶνα) καὶ μὲ τρόπο παρόμοιο μὲ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς γείτονες, ἂν καὶ περιορίζεται ἰδιαίτερα στὴν δευτέρη φάση τῆς διαδικασίας. Μιλᾶμε γιὰ μεταφράσεις ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ στὰ καστιλιάνικα μὲ τὴν βοήθεια τῶν Λατινικῶν ἐκδοχῶν, στὸ φαινόμενο γνωστὸ ὡς «μετα-

φράσεις ἀπὸ δεύτερο χέρι». Ὑπῆρξαν, φυσικά, στὴν χώρα μας, λόγιοι ποὺ μετέφραζαν τὰ ἐλληνικὰ ἔργα στὰ λατινικά, ἀλλὰ ἡ μεγαλύτερη προσπάθεια τῶν Ἰσπανῶν γίνεται στὸν τομέα τῶν μεταφράσεων στὴν ἰσπανικὴ. Εἶναι μία τεράστια προσπάθεια ποὺ φιλοδοξοῦσε νὰ φέρει στὸ εὐρὸ κοινὸ -στὴν καθομιλουμένη γλῶσσα του- τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ὅσον ἀφορᾷ στὶς ἐλληνικὲς λέξεις, ὅροι ποὺ εἶναι πλέον ἀπολύτως φυσιολογικοὶ στὴν γλῶσσα μας, ἦταν τότε ἐντελῶς ξένοι. Τὸ πῶς ὁ κάθε μεταφραστὴς λύνει τὸ πρόβλημα τῆς εἰσαγωγῆς αὐτοῦ τοῦ λεξιλογίου στὶς μεταφράσεις τους εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα ζητήματα κατὰ τὴν μελέτη τῆς διάδοσης τῆς κλασσικῆς παράδοσης στὴν ἐποχὴ.

Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφέρουμε ποιά ἦταν ἡ γνώμη τῶν πρώτων μεταφραστῶν στὰ λατινικά. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρομαι στὸν Leonardo Bruni ὁ ὁποῖος πολέμησε τὶς μεσαιωνικὲς μεταφράσεις *semigraecae*, γεμάτες ἀπὸ ἐλληνικὰ δάνεια. Ὁ Ἰταλὸς λόγιος ὑπερασπίζει τὴν *coria* τῆς οὐμανιστικῆς λατινικῆς ἐναντίον τῆς μεσαιωνικῆς λατινικῆς τῆς σχολαστικῆς παράδοσης.

Ἄν καὶ ὀρισμένοι οὐμανιστὲς ἀναγνώρισαν τὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοῦν ἐλληνικοὺς ὄρους, ὅταν δὲν ὑπάρχει κάτι ἀντίστοιχο στὰ Λατινικά, εἶναι γεγονόςὸς ὅτι οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ Bruni, μὲ περισσότερες ἢ λιγότερες λεπτομέρειες,

είναι παροῦσες στοὺς Λατίνους μεταφραστές. Σὲ γενικὲς γραμμές, ἐμφανίζεται σὲ αὐτοὺς μία ὑπεράσπιση τῶν Λατινικῶν ὡς μιᾶς γλώσσας μὲ πολιτιστικὴ παράδοση, ἴδιας ἢ καὶ περισσότερο σημαντικῆς ἀπὸ τὴν ἑλληνική.

Ὡστόσο, ἡ κατάσταση στὸν τομέα τῆς μετάφρασης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στὰ καστιλιάνικα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Τώρα πρέπει νὰ μεταφράσουν ἀπὸ γλώσσες, τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ λατινικά, ποὺ εἶναι πλουσιότερες κάτω ἀπὸ γλωσσικὸ καὶ πολιτισμικὸ πρίσμα. Ἡ ἀμυντικὴ στάση ποὺ ἀναδύεται μεταξὺ τῶν Λατίνων ἐρμηνευτῶν, ἀπουσιάζει ἢ εἶναι λιγότερη στοὺς πρῶτους Ἰσπανοὺς μεταφραστές τοῦ 15^{ου} αἰώνα.

Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτή, στοὺς προλόγους καὶ τὰ κείμενα αὐτῶν τῶν μεταφραστῶν εἶναι κοινὲς οἱ καταγγελίες σχετικὰ μὲ τὴν «φτώχεια» τῶν καστιλιάνικων, ποὺ φαίνεται ἀνίκανη νὰ λαμβάνει τὴν πληθώρα τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῶν Λατινικῶν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀποτελέσσει ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐμπόδια τῆς μετάφρασης καὶ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ πεζογραφία τῶν συγγραφέων καὶ μεταφραστῶν τῆς ἐποχῆς νὰ εἶναι γεμάτη ἀπὸ κλασικὲς ἐπιρροὲς καὶ πιὸ διαπερατὴ ἀπὸ δάνεια καὶ νεολογισμοὺς.

Τὰ πράγματα ἀλλάζουν κατὰ τὴν μετάβαση στὸν 16^ο αἰώνα, ὅταν ἡ καστιλιάνικη γλώσσα ὡς λογοτεχνικὴ κερδίζει ἔδαφος, γίνεται πιὸ εὐέλικτη καὶ πλούσια καὶ αὐξάνει τὴν ἰκανότητά της νὰ ἐκφράζει περίπλοκες ἔννοιες. Οἱ μελετητὲς μιλοῦν γιὰ μία «ἀντίδρα-

ση» ἐνάντια στὴν ἐπίθεση τῶν ἑλληνικῶν δανείων καὶ λόγιων λέξεων ποὺ πραγματοποιήθηκε κυρίως κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ 15^{ου} αἰώνα. Σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ Menendez Pidal, κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εἰσάγονται πολλοὶ ἑλληνικοὶ ὄροι, ἀλλὰ γίνεται λόγος τῆς ἀνάγκης νὰ δοθεῖ ὄνομα στὶς νέες ιδέες, καὶ ὄχι λόγος τῆς ρηματικῆς καινοτομίας, ὅπως εἶχε συμβεῖ στὸν προηγούμενο αἰώνα. Γιὰ παράδειγμα, ὁ οὐμανιστὴς Pedro Simon Abril, ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους μεταφραστές τῶν ἑλληνικῶν ἔργων τοῦ 16^{ου} αἰώνα, ἐξηγεῖ ὅτι εἰσάγει στὶς μεταφράσεις του ἑλληνικοὺς ὄρους λόγος ἀπόλυτης ἀναγκαιότητας: ἡ ἀκρίβεια -λέει- τὸν ὑποχρεώνει νὰ εἰσάγει ἑλληνικὲς ἢ Λατινικὲς λέξεις ὅταν τὰ καστιλιάνικα δὲν ἔχουν ἰσοδύναμο ὄρο. Στὴν ὑπεράσπισή του, ὁ ἰσπανόφωνος οὐμανιστὴς ἀναφέρεται στὸν Κικέρωνα, ποὺ ἐπίσης εἰσήγαγε στὴν λατινικὴ γλώσσα ἑλληνικὲς λέξεις ἀναγκαῖες γιὰ τὴν μετάφραση τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὰ λατινικά.

Συνοψίζοντας, χάρις σὲ αὐτοὺς τοὺς οὐμανιστὲς ποὺ ἀνακάλυψαν γιὰ τοὺς ἰσπανοφώνους τὸν θησαυρὸ τῆς ἑλληνικῆς, μποροῦμε νὰ μιᾶμε σήμερα γιὰ τόσο σημαντικὰ θέματα ὅπως politica, democracia, tirania, monarquia, amnistia ἢ academia.

* Ἡ κ. Alicia Morales Ortiz εἶναι Καθηγήτρια στὸ Τμήμα Ἑλληνικῆς Κλασικῆς Φιλολογίας, στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μούρθια στὴν Ἰσπανία.